

Betragtninger om leg – løse og faste

Publ. i BUKS - Tidsskrift for Børne- og Ungdomskultur nr. 10, 1988, s. 5-13.

Også publiceret i redigeret version i Iørn Piø, red.: *Børnekultur i øjenhøjde. Ni synspunkter fra Udvalget for dansk børnefolklore. Foreningen Danmarks Folkeminder, Forlaget Folkeminder ApS, 1989, s. 39-51.*

»Der var engang en tid, da menneskene ingen glæder havde; hele deres liv var arbejde, mad, fordøjelse og søvn. Den ene dag gik som den anden; de sov ind efter slid for kun at vågne til det samme. Og deres sind fortæredes af ensformighed.«

(Optakt til fortællingen: *Festens hellige gave kommer til menneskene. Fortalt af Sagluaq fra Colville-River. Knud Rasmussen: Festens Gave, 1959*)

Leg og barndom – før og nu

Når nogen siger leg, får vi automatisk børn og barndom på hjernen. Siger man »legestue«, er det lige før det indvendige af hovedet bliver et pastelfarvet barnekammer. For nogle ledsages det af kvalme over et forløjet barnebilledes nuttede og tantede camouflage af rå realiteter. For andre kan det være anledning til et nostalgisk flip over al den tabte uskyld og livslyst.

Leg forbinder vi pr. refleks med barndom. Sådan har det ikke altid været, og er det ikke alle steder – endnu da. Det har taget et par hundrede år at få etableret en sådan entydig kobling mellem leg og barndom – eller måske snarere få lænket dem sammen, sat mentale håndjern på både det ene og det andet. Leg, det er børn. Voksne, det er arbejde. Slusesystemet imellem er opdragelsen, et mægtigt apparat.

Går vi et par hundrede år tilbage i tiden i vores egen kultur, eller andre steder i verden, var betydningen af »leg« og »le-

gestue« anderledes. Leg var ikke forbundet med barnagtighed; det var alle mands idræt. Ordet henviste til et bredt spektrum af aktiviteter fra det, vi forstår ved leg, til hvad vi betegner som sport eller kunstneriske udtryksformer. Forskellen er, at der i dag er lagt noget nær et hvidt snit mellem dem, der producerer og dem, der konsumerer – aktører og publikum – ligesom der er skudt enorme økonomiske og tekniske apparater ind som mellemed og formidlere af produkterne. Det er ikke legeværk længere. Aktørerne leger knap nok, de *arbejder* med diverse ridefogeder og trænere som indpiskere.

Legestue betød tidligere fest, en kommen sammen, ikke for arbejde, men for leg. Ikke for børn, men for folk. Børn kunne være med, de er også folk, småfolk. Det er først i nyere tid, at legestuen bliver et isoleret sted for anbragte børns aktiviteter, iscenesat af legetanter.

»Ingensteder« – »ingenting«

I dag er det som regel helt andre steder end de dertil indrettede legestuer, børn kan komme afsted med at lege. Selv kalder de stederne for »ingensteder«. Når de voksne spørger: »Hvor har du været?«, lyder svaret: »Ingensteder«. »Hvad har du lavet?« »Ingenting«, er svaret. Som om der var en anklage skjult i spørgsmålet. Det er der måske også. Svaret har et anstrøg af camouflage, forsøg på at slippe for videre tiltale. Børnene lugter den aura af mis-

tænksomhed, der klæber til spørgsmålene og til legen fra voksenhedens side. Måske ikke lige hos dén voksne, der spørger, men i al almindelighed.

Samtidig er svarene måske så præcise, som de kan blive. Det kunne sikkert ligeså godt have lydt: »Alle steder« og »alt muligt«. Og alligevel ikke. For alle steder, omfatter også forbudte steder og ville føre til krav om yderligere forklaringer. Ingensteder nok så passende. Det angiver desuden legens hjemløshed, og at den ikke hører med i den forordnede del af virkeligheden. Den del man regner for noget.

Hvad er legen værd? – »ingenting»?

Man kommer ikke udenom, at børnenes lugtesans er god nok. I vores samfund er leg ikke værdsat – sat som værdi. Leg betragtes ofte som en slags krydderi i forhold til de betydningsfulde næringsmidler, dvs. barndommens pligtstof, det, som det »rigtigt« kommer an på – lærestykkerne. Leg får status som krymmel på barndommens lagkage, et overskudsfænomen. Det kommer let til at se ud som om både leg og barndom er en slags julepakke til de små folk. Fra os til dem. Endda en af de pakker, der ikke rigtig er til at regne med ved siden af alle de kulørte pakker med legetøj, film, video og anden underholdning. Den koster jo ikke rigtig noget?

Det er den omvendte verden. Som om det var os, der leverede legen. De kan selv. Men anskuelsen er måske ikke så mærkelig i betragtning af, at barndommens indretning i tiltagende grad antager karakter af en præfabrikeret pakkøløsning. Det er snarere det, der er gaven: Ikke leg, men leg rammet ind. »Legegaver« talte allerede Frøbel om i sidste århundrede, når det var leg som drivmiddel for lærestykker, han mente.

I familie med en anskuelse af leg, som et særligt barnligt overskudsfænomen, er betragtningen af leg som larm, støj. Det kan let gå vildt til i en leg. Den kan nemt komme på tværs, når der skal læres noget. Ned i pakken med den. Sid stille. Gå ordentligt. Hør nu efter. Hold op med det pjat. Leg ordentligt. Legens udøvelse udsættes for en aflæringsproces, efterhånden som tillæringen tager til. Legen skal pilles ud af børnene. I bedste fald er den uskadeligt pjat, barnepjat. I værste fald bekæmpes den som noget, der er gjort mod de voksne, såsom oprørskhed eller dårlighed i forhold til, hvad det kommer an på her i livet.

Det betyder ikke, at enkeltpersoner ikke kan betragte leg som værdifuld eller endog praktisere den som sådan. Det betyder heller ikke, at man ikke i almindelighed mener, at leg er vigtig. Man kan endog betragte den som overordentlig vigtig – for børn. Man kan så let som ingenting holde rørstrømske skåltaler for både leg og børn, samtidig med at rummet for legens praksis formindskes og dens omstændigheder spoles i virkeligheden. Det er såvidt, at man nu er ved at indføre leg i skolernes fagplaner – legetræning kan blive fremtidens løsen. Trods det kan man hævde, at leg ikke betragtes som noget, der har værdi, i og med sig selv.

Legen miskendes eller legen glorificeres, i begge tilfælde er der tale om en ligegyldiggørelse. Den tildeles højst værdi i et underordnet galleri. Den underlægges fordom eller forgyldning alt efter om den skal stå model til forkastelse eller udstilling. På lignende vis tilkendes den værdi som en bekvemmelighed. »Godt børn leger, så er der fred for dem så længe«.

Legens instrumentalisering

At leg gennem den type vurderinger sættes i tredje rangklasse er åbenlyst. Mindre åbenlyst er det, at det samme er tilfældet med en anden type anskuelsesmåder, hvor legen nærmest bliver en slags stik-i-rendreng, for andre interesser og motiver. Hvad der sigtes til er forskellige psykologiske og pædagogiske teorier om legen og dens viderværdigheder. De har efterhånden gennemsvivet vores almindelige bevidsthed om leg og sat sig som filtre i opfattelsen. De danner et udtalt eller underforstået grundlag for udmøntning af praksis i opdragelse og institutioner, ligesom de er grundlag for en formelig produktudvikling af leg til et teknisk middel i andre formåls tjeneste.

Det er naturligvis en grov forkortning at slå alle teorierne sammen i et bundt, og tilmed fejlagtigt i enkelttilfælde. Men det er ikke ærindet her at gå nærmere ind på de enkelte teorier. Når jeg alligevel generaliserer (måske utilladeligt énspreget), er det begrundet i, at mit ærinde her er at synliggøre, hvad jeg mener, er en fremherskende tendens. Om det så dermed er legitimeret er en anden historie.

Siden barndom og pædagogik blev opfundet og markedsført (i 16-1700-tallet) har legen været en varm kartoffel. Almuens legekultur blev efterhånden malet i trævler i lønarbejdets mølleværk, og folk skolet til arbejdskraft. Legen blev drænet ud af de voksnes verden. Den holdt sig hos børnene, og det var et problem, også efter at man fandt ud af at produktudvikle den til redskab i opdragelsens tjeneste.

De pædagogiske teorier satte i første omgang legen uden for det gode selskab som en anden »vild«, en »ond« natur, der skulle bekæmpes. I næste omgang bliver den sat i isolationsarrest til genopdragelse

i pædagogikkens tugt-, rasp- og forbedringshus. Allerede 1700-tals-pædagogerne udvikler leg som instrument. Dels konstrueres belærende lege og spil, dels får diverse aktiviteter og materialer tilsat en dosis leg som motivationsmiddel. Pligtstoffets bitre pille overtrækkes med sukkerglasur. Leg, frikvarter, bliver brugt som belønning for aftjent opdragelsespligt.

Disse opfindelser viste sig at have fremtiden for sig, de virkede, og flourer i dag som ingensinde. Man kan knap åbne en skolebog, uden at disse »lege«-aktiviteter er indbygget i den. Den pædagogiske instrumentalisering af legen er i dag så gennemgribende, at vi nærmest opfatter det som en selvfølgelighed – en anden natur. I den forstand vurderes leg som overordentlig værdifuld, men netop fordi den underordnes som instrument for det, det egentlig kommer an på – indlæringen.

Legen som udviklingsmekanik

En tilsvarende funktionalistisk positivring ligger i diverse udviklingspsykologiske synsmåder og deraf afledt pædagogisk praksis, hvor legen betragtes som et centralt medium for børnenes udvikling gennem forskellige faser. Leg er værdifuldt, for gennem den stimuleres til eksempel børnenes kognitive, motoriske og sociale udvikling. Til forskellige udviklingstrin hører forskellige lege, til forskellige evners udvikling hører de og de lege. Også her er min forkortning hårdhændet og rammer derfor også kun den tendens, som jeg påstår er fremherskende; påstanden er, at en rigid udviklingstænkning har lagt vores bevidsthed om børn og leg i en prokrustesseng, og at det samme gælder praksis med børn, fx som den er institueret i den aldersopdeling vi indretter skoler og børneinstitutioner efter.

Et eksempel: Man finder frem til, at mindre vuggestuebørn ikke leger med hinanden. De leger ved siden af hinanden, såkaldt parallelleg. Det kan sådan set være rigtig nok, at de gør sådan. Det indretter man sig så efter og indretter institutionerne efter. Parallelleg er, hvad der skal til i den alder. Men kategorien, parallelleg, holder allerhøjest i børnenes forhold til jævnaldrende. Ikke i forhold til ældre børn og voksne. Med dem kan de små lege på livet løs, – og gør det, når de har chancen. Konklusionen burde selvfølgelig være at det er en uting at bundte jævnaldrende børn sammen, hvis legen er den overordnede synsvinkel. Man kunne stille det spørgsmål, om det ikke er en uting i det hele taget at bunke børn sammen i jævnaldrende besætninger. Ikke blot når det gælder leg.

Denne udviklings- og alderstænkning reducerer dels leg til et *symptom* på særlig alder. Det vil som tendens sige, at forstå den som udtryk for en *mangel* på alder, på voksendom. Dels betragtes leg som et udviklingsmedium (evt. som et biologisk sådant) og i forlængelse heraf som instrument for stimulering af særlige evner, på bestemte tidspunkter.

Legen som kompensation og symptom

Andre udviklingsteorier anskuer legen (specielt rolleleg) som børns måde at *imitere* de voksne. De små kan ikke det »rigtige«, altså må de *kompensere* ved at efterligne, ved at lege. Gennem denne imitation tilegner børn sig nødvendige færdigheder. Igen reduceres legen til instrument, udviklingsvehikel. Børn efterligner og henter fiduser, fra de voksne til brug i leg. Men rollelege *er ikke* imitation af voksenliv. De er udtryk i og for det liv ungerne lever p.t. Denne påstand lader sig

eftervise ved at aflæse legenes formsprog og tematik.

En særlig afart af denne imitationsopfattelse finder man i de teorier, der sætter legen som en bestemt alders dominerende virksomhedsform og som et udtryk for, at børn ikke kan det, de magtfulde voksne kan (dvs. arbejde) samtidig med, at det er det, børn ønsker at kunne; derfor kompenserer de gennem leg og fantasi. Her sættes arbejde og voksendom som de centrale kategorier, mens legen er afledt. Legen bliver igen symptom på manglende voksendom (menneskelighed) og den bliver *kompensation* for denne mangel. Børns måde at »arbejde« og »lære« på.

På en anden måde reduceres legen til symptom i de psykoanalytiske teoridannelser. Her forstås den som afledt udtryk for et spektrum af de særlige kriser og komplekser, udviklingen udløser. Ud af denne forståelse af legen som et symptom på kriserne og som et medium for sublimering og kompensation, udvikles legeaktiviteter som et særligt terapeutisk instrument i forhold til børn med udviklingskader. Legeterapi mod fejlfunktion. Leg som psykoanalyse i barnehøjde.

Hermed har vi været karrusellen rundt i en vifte af legeopfattelser, der som fællestrek har, at leg sættes som en særlig barnlig aktivitetsform, at leg på forskellig vis er underordnet eller afledt aktivitet. Legen forstås som symptom. Dens funktion varierer fra teori til teori: Biologisk/socialt udviklingsmedium, eller kompensation for forskellige mangler, kriser knyttet til barndom. Fælles er også, at leg på grundlag af disse forståelser (produkt)udvikles med henblik på, hvad man under en hat kan kalde *behandling* for forskellige *mangler*. Sat på spidsen er manglen »voksenhed«, og det man behandler for »barndom« – leg.

Hvad er det da børn mangler, men voksne har? I fortsat hård forkortning: Hvor barndommen har leg, har voksendommen arbejde. Det er en banal konklusion, men ikke desto mindre er det her, et af de hvide snit i vores kultur går.

Det er her legen sættes i »værdi« og placeres som en sekundær biomstændighed. Det er også her den instrumentaliseres som pædagogisk eller terapeutisk redskab, for så vidt som opdragelse og indlæring er rettet mod at udvikle det psykiske og færdighedsmæssige grundlag for børnenes kvalifikationer som fremtidig arbejdskraft. Det er direkte eller indirekte også her, man henter argumenterne for legens væsentlighed, dens kvaliteter mv. Man henviser stort set altid til, at de bliver bedre til det, som det kommer an på (og det vil i sidste instans sige arbejde). Vi kan ikke henviser til legen selv (her forstået i bred forstand som en vifte af kulturelle udtryksformer).

Fremstillingen her har været forenklet på det groveste, men jeg mener, at udpegningen af den overordnede tendens er holdbar, ligesom den legitimeres af mit ærinde, som er at henviser til, at en anden type legeteori er påkrævet, hvis man vil forstå legen og dens betydningsindhold som andet end afledt symptom.

Legen er sin egen herre

At henviser til diverse instrumentelle kvaliteter giver sig selv. Leg er godt, for det stimulerer børns kognitive, verbale, motoriske og sociale færdigheder. Leg er godt, for det udvikler fantasi og kreativitet. Leg er godt, for i den kan børn *bearbejde* eller udleve deres traumer, konflikter osv. Leg er godt, for det giver børn viden om dit og dat. Leg er godt, for det opøver deres koncentrationsevne. Leg er godt, for på den

måde skaffer børn sig viden om verden og sig selv. Og så videre. Og så videre. Og så videre.

Og det er såmænd rigtigt alt sammen. Men det er stadig ikke leg som sådan, man henviser til. Man kan bruge legen som middel i børneopdrættet, men det er uden for betragtning, at man skulle investere en brøkdel af de enorme opdragelsesapparaters ressourcer i leg – uden anden bagtanke end leg. Det ville også have den vanskelighed, at legen som sådan ikke lader sig lægge i skema og iscenesætte uden at blive noget andet. Den falder udenfor lige så snart den ikke er instrumentaliseret og stik-i-rend-dreng for en anden herre. Legen er sin egen herre, og man må være sin egen herre for at lege.

Skal man begrunde, hvad leg gør godt for ud over det instrumentelle, eller hvad leg er, kommer man i svære problemer. Det har at gøre med den dominerende værdisætning af arbejde, økonomi og status. Det er selvfølgelig. At være en god »leger« er der ikke noget i (uden for børns netværk). Det klarer man sig ikke med her i livet.

Festens gave

Vores kultur adskiller sig her fra andre, hvor legen indtager en central placering ved siden af arbejdet som et centralt og værdisat medium. Dette handler den eskimoiske fortælling »Festens gave« om. Optakten til fortællingen blev citeret som optakt til artiklen her. Man kunne måske umiddelbart tro, at det var begyndelsen til en historie om vor tid og vort liv: Den tid da menneskenes hele liv gik med »arbejde, mad, fordøjelse, søvn. Den ene dag gik som den anden; de sov ind efter slid for kun at vågne til det samme. Og deres sind fortæredes af ensformighed«. Det

beskriver godt nok livet, hvor det kun er arbejde og overlevelse. Som negativt portræt af vor tid, mangler såmænd kun underholdning i rækken mellem mad og søvn.

Men det er ikke et portræt af os, det er et billede af en fortid, fra før festen og dermed legen kom til menneskene. Det er, hvad denne myte handler om. Ud fra vores logik skulle man vente, at folk der som eskimoerne levede på kanten af, hvad der er muligt, ville kaste alle ressourcer ind i den pure overlevelse og fremskaffelse af materielle fornødenheder. Der er ikke rigtig råd til krymmel på brødet. Men det forholder sig ikke sådan. Myten handler om at mennesker først bliver til som andet end et fordøjelsessystem med festen og legen.

En pointe i fortællingen er, at de nødes til at holde fest. De begynder at lege, fordi de er nødt til det, hvis de vil overleve som mennesker. Af legen vækkes så livsånderne og det sociale liv. Og det er måske afgørende i forholdet til nutiden; legen er tilsyneladende uden nødvendighed for livsopretholdelsen. Nødvendighed fører ikke nødvendigvis til tvang. Nødvendighed er også frihedens forudsætning. Nødvendighed må være til stede i børnehøjde, for her udøves stadig, på tværs af hårde odds i nutiden, en robust og omfattende legekultur, udenom opdragelsens apparater. En legekultur, hvori legen ikke er et instrument, men selve sagen.

I den eskimoiske fortælling ses legen (festen) som en særlig livssfære ved siden af arbejdet. Men mindst ligeså væsentlig for den menneskelige eksistens. Arbejde og leg kan forstås som forskellige, men sideordnede medier for menneskelig frembringelse af virkelighed.

Legen forstås som en kulturel aktivitet, dels et udtryk for erfaring og livsvilkår, dels som en selvstændig frembringelse af livsomstændigheder, der formidles (tra-deres) og udøves gennem kulturelle netværk, fællesskaber.

En historisk og kulturorienteret forståelse af leg er påkrævet som modstykke til de fremherskende pædagogisk/psykologiske anskuelsesmåder. Man savner i høj grad historiske undersøgelser og analyser af legene som de praktiseres i deres sociale sammenhænge.

Flere af artiklerne i dette nummer rummer ansatser til udvikling af en sådan synsvinkel. Grundlag og orientering er i nogle historisk eller kulturanthropologisk. Andre har form som beretninger. Derudover kan vi henvise til tidligere numre af BUKS (3, 6 og 9), der ligeledes behandler dette tema.

Litteratur

Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*, New York, 1973.

R.E. Herrou/B. Sutton-Smith: *Childs Play*, 1982.

Bengt av Klintberg: *Harans klagan*, Stockholm, 1982.

Flemming Mouritsen: *Børn, remser og protest* In: *Børnelitteratur – klassekultur*, 1976.

Artikler i BUKS nr. 3 og 9

Brian Sutton-Smith: *The Folkstories og Children*, Philadelphia 1981.

Kornej Tjukovskij: *Fra to til fem år*, Kbh. 1980.

BIXEN nr. 5,1983, nr. 5,1984 og nr. 5,1985